

HAVAS PÉTER:

A BRIT KOMMUNISTÁK ÉS A MUNKÁSPÁRT

(Történeti szakaszok és historiográfiai áttekintés)

Nagy-Britannia Kommunista Pártja hat évtizedes történetének nincsen olyan állomása, amelyet ne szőne át a Munkáspárthoz való viszony problémája. Vizsgálatának kitüntetett pontjai a Munkáspárthoz való csatlakozás (affiliátion), a kommunista párt és a munkásmozgalom baloldalainak kapcsolata, és a kommunisták szakszervezeti-választási tevékenységének története lehetnek. Miközben választ keresünk a kommunista-labour viszony történetének kérdőjeleire, elkerülhetetlenül találkozunk a párt egész történetének szinte minden érdemi problémájával. A kommunista-labour viszony áttekintésekor ezért a kommunista párt történetével foglalkozó monografikus művekre kell a figyelmet felhívunk. Ilyen műveknek azonban, legalább is a többé-kevésbé teljeseznek tekinthetőeket illetően, meglehetősen híján vagyunk. A brit kommunista párt vezető szerve 1956-ban hozott határozatot a párttörténet megírására. Az 1960-as évek végére ennek két kötete készült el¹ (a második 1927-tel zárul) J. Klugmann tollából, aki 1977-ben elhunyt. Legjobb tudomásunk szerint az 1927–1945-ig terjedő időszakot felölelő harmadik kötetten Noreen Branson² jelenleg dolgozik. A párt tagsága és szimpatizánsai körében állandóan felvetődő igény története egyes kritikus pontjainak tisztázása (lásd pl. legutóbb az 1978-ban és 1979-ben lefolyt széles körű vitát az új pártprogramról és a párt szervezeti rendjéről, a demokratikus centralizmusról, a Comment című párt-folyóiratban). Ezt jelzi, hogy a párt történész csoportja 1978-ban párt-történeti konferenciát szervezett.³ A konferencia egyes anyagait, például M. Johnstone a pártnak az 1920–30-as években követett stratégiájáról szóló előadását a párt elméleti folyóirata, a Marxism Today közölte.⁴ A konferencia megnyitóját, amelyet M. Jacques tartott, az 1978-tól megjelenő Our History Journal párttörténeti folyóirat közölte, ugyanúgy, mint Pl. Latham referátumát a párttörténet módszertani megközelítéséről.⁵ Fontosak az utóbbi két évben ugyancsak a Marxism Todayban megjelent, és a párt története problémájával foglalkozó írások, így A. Chester tanulmánya a párt stratégiájáról az 1940–75 években, és A. Mc. Kinnon értékelése a párt választási taktikájának történetéről.⁶ Adalékokat szolgáltatnak a kommunista párt történetéhez megalakulása

40., 50., és 60. évfordulója alkalmából írt pamflettek – cikkek – J. Campbell, J. Gollen és G. Matthews tollából.⁷ Kár, hogy megkerülük a második világháború utáni történeti szakasz mélyebb, alaposabb elemzését ugyanúgy, mint a rendkívül ténygazdag J. Mahon (aki egykor maga is a párt közvetlen vezetéséhez tartozott) 1976-ban megjelent Pollitt⁸ életrajza. A téma alapforrásaként kezelendők a kommunista párt kongresszusi dokumentumai, továbbá a kommunista-munkáspárti viszonyral foglalkozó dokumentumok, és egyes cikkek.

A brit kommunista párt történetéről írt főleg a párt és a brit munkásmozgalom viszonya aspektusából H. Pelling és A. Mac Farlane⁹. Pelling nagy tényanyaga megköveteli tanulmányozását, de értékét rontja, hogy Pelling szubjektíven a brit kommunista pártot, s annak történetét tendenciózusan és nem titkolt antipátiával „külső” erők művének tekinti, és a brit pártot idegen testnek a munkásmozgalmon belül. Mac Farlane, aki a második világháború után egy ideig maga is a kommunista párt tagja volt, a párt tevékenységét csak 1929-ig dolgozta fel objektívebben: a pártot ő a munkásmozgalom részének tekinti, és hangsúlyozza, hogy a kommunisták nézeti sokban megegyeztek a baloldali labouristákéval.¹⁰ Ő is eltorzítja azonban a Kommunista Internacionálé szerepét a brit kommunista pártnak a Munkáspárt irányában folytatott politikája alakításában. Egyes ugyancsak nem marxista alapállású szerzők a brit kommunisták szakszervezeti tevékenységét elemzik. R. Martin,¹¹ az 1920-as évek – kommunisták vezette – Kisebbségi Mozgalom történetét, magát a mozgalmat igen részletesen, szinte minden mozzanatát érintve dolgozza fel, de a hangsúlyt a kommunistáknak a brit szakszervezetek hagyományos státusza „rombolására” helyezi. B.C. Roberts és V.L. Allen,¹² a brit szakszervezeti mozgalom problémáival foglalkozva „akadnak rá” a kommunisták tevékenységére. Kettőjük közül Allen a mélyebbre törő ez utóbbi jellegzetessége megítélésében – mindketten megegyeznek azonban abban, hogy a kommunisták szakszervezeti aktivitása, „politikai célokra való felhasználása” nincs összhangban a brit szakszervezetek hagyományaival. Alig van a kommunisták szakszervezeti tevékenységének problémájával foglalkozó marxista vállalkozás. Ide sorolható, bár nem tekinthető teljesnek P. Kerrigan 1970-ben megjelent tanulmánya¹³ a brit kommunista párt ipari, szakszervezeti harcáról. A brit szakszervezeti mozgalom történetével foglalkozik A. Hutt, a kommunista párt egykori vezető szervének tagja. Műve¹⁴ az igényes munkák közé sorolható, de ő sem a kommunista párt szakszervezeti tevékenysége tanulságait elemzi, hanem a szakszervezeti mozgalom története aprólékos leírását tűzi ki célul, a nagyobb hangsúlyt a militáns szakszervezetekre és akcióikra helyezve.

A kommunista párt Angliában akkor alakult meg, amikor a marxizmus hatásától csaknem mentes angol Munkáspárt, amely az egyetlen munkás tömegpárt volt Angliában, két évtizedes laza munkás-szakszervezeti képviseletből programmal és egyéni tagsággal rendelkező politikai párttá kristályosodott. S amikor a brit munkásmozgalomban az európaítól eltérő mértékben a reformizmus, tradeunionizmus rendkívüli mély gyökereket eresztett, számottevő hagyományokkal rendelkezett. A Munkáspárt, s benne a szakszervezeti kollektív tagság ily módon a brit munkásmozgalom sajátos – de mégiscsak egységét –, képezte. A brit kommunista párt helyzete egy ilyen terepon jelentős mértékben attól függött és függ, hogyan ítéli meg a Munkáspártot, hogyan határozza meg viszonyát, kapcsolatának lehetőségeit vele. Ez több volt mint taktikai kérdés – ahogy erre J. Klugmann kérdésfeltevéséből következtetni lehet.¹⁵ Ez határozta meg a párt tömegbefolyásának, tömegkapcsolatainak és a brit munkásmozgalomra gyakorolt hatásának mértékét. A kommunista-labourista viszonyt eleve beárnyékolta a Munkáspárt és a brit munkásmozgalom jobb oldalának élesen antikommunista vezetése, amely hagyományosan uralta és uralja a Munkáspárt politikáját, formálja ideológiáját, továbbá, hogy kommunista-labour relációban sosem voltak egyenlők az erőviszonyok. E tényezőkkel a kommunistáknak természetesen mindig számolni kellett. A történelmi tanulságok azt bizonyítják, hogy a kommunista párt Angliában akkor ért el tényleges eredményeket és befolyást a brit munkásmozgalomban, amikor a Munkáspárttal szemben nem volt globálisan elutasító, hanem differenciált politikát valósított meg, és kontaktust tudott teremteni és tartani a baloldallal, annak bázisával. A labourista-kommunista viszony tengelyében gyakorlatilag a kommunista párt és a labour baloldal, tehát a brit munkásmozgalom marxista és nem marxista baloldalának kapcsolata áll. A munkásmozgalom baloldala e két szárnyának egysége kulcskérdés volt a jobboldal dominációja elleni küzdelemben, de az elmúlt hat évtized során csak alig-alig valósult meg. A labourista baloldal sosem volt egységes; nem rendelkezett önálló alternatívával, de ugyanakkor nem fogadta el a kommunisták alternatíváját sem. A kommunisták felfogása szerint az önálló kommunista párt elengedhetetlen feltétele volt a forradalmi marxizmus elterjedésének a brit munkásmozgalomban. A pártnak az a törekvése, hogy szervezeti erejét szélesítse, önálló erőként jelentkezzen a választásokon – s mindez azért, hogy számottevő politikai tényezőként léphessen fel a baloldal erősítése érdekében – nem egyszer magának a baloldalnak meg nem értésével találkozott. Természetesen az egységet gátolták a két mozgalom ideológiai ellentétei is. A kom-

munista párt nem ritkán hibásan értelmezte a brit sajátosságokat, az a törekvése pedig, hogy egy ilyen stratégiával vezetőserepet játsszon a baloldalon, nem találkozott a nem marxista baloldal elgondolásaival. Voltak azonban periódusok, amikor a baloldal kommunista és nem kommunista pólusa kapcsolatban állt egymással és valamilyen formában együttműködött. Ennek alapján a kommunista-munkáspárti viszony történetét a következő szakaszokra lehet bontani.

1. 1920–1926(27)

Erre a történelmi szakaszra az a jellemző, hogy a brit kommunista párt több síkon érintkezik a brit munkásmozgalom nem marxista szárnyával, s rajta keresztül a radikális hangulatú munkástömegekkel. Bár a Munkáspárthoz való viszony és az esetleges csatlakozás kérdésében a kommunista pártban éles vita folyt, végül pozitív, a csatlakozást támogató döntés született. Ha voltak is a Munkáspárt iránti fenntartásoknak hívei, a párt többször folyamodott csatlakozási kérelemmel a munkáspárti konferenciához, mely valamennyi esetben elutasította ezeket. A kommunisták az 1920-as évek közepéig többnyire még résztvettek a munkáspárti konferenciákon mint a szakszervezetek küldöttei. A kommunista párt csatlakozási kérelmeit jelentős számú szavazat támogatta.

1925-ben azonban a munkáspárti konferencia meghozta a mindmáig érvényes, és a kommunista párt számára rendkívül kedvezőtlen döntését, miszerint a párt tagjai a szakszervezetek küldötteiként sem vehettek részt a Munkáspárt évi konferenciáin,¹⁶ tehát nem voltak választhatóak tisztségekbe, nem lehettek a Munkáspárt egyéni tagjai. E kérdéskörben leginkább vitatott, vajon mennyire volt őszinte és konstruktív a kommunista párt csatlakozási készsége és közeledése. Mac Farlane szerint a kommunista párt célja a csatlakozással a Munkáspárt belső bomlasztása volt, és ebben a Kommunista Internacionálé vonalát képviselte.¹⁷ Klugmann alapján azonban az a valószínűbb, hogy a kommunista pártban a Munkáspárt megítélésében voltak ugyan nézeteltérések, a párt vezetése, tagságának zöme azonban leküzdötte ezeket a fenntartásokat, és bár nem titkolta, hogy célja a Munkáspárt jobboldala elleni harc, mégsem kívánta a Munkáspárt kereteinek szétrombolását. Ezt jól illusztrálja egy korabeli párt dokumentum. „... a kommunista párt energikusan fellépve a Munkáspárt reformista politikája és vezetői ellen, nem lép fel a Munkáspárt mint egész ellen, miután az a munkásosztály tény-

leges pártját képezi, hanem ellenkezőleg, harcol a Munkáspártba való belépésért, és azon a véleményen van, hogy a kommunisták feladata a Munkáspárton belül dolgozni.”¹⁸ Ezt alátámasztja M. Johnstone, aki szerint a Párt VI. Kongresszusának határozata 1924-ben hangsúlyozta, hogy a kommunista pártnak nem a Munkáspárt ellen kell harcolni, hanem a Munkáspárt jobboldali vezetése ellen és a kommunista pártnak kötelessége támogatni a Munkáspárt militáns elemeit. Utalva arra, hogy a Munkáspárt megítélésében nem volt teljes egység, Johnstone hivatkozik R.P. Dutt a párt egyik vezető tisztségviselője cikkére, amely a Kommunista Internacionálé című folyóiratban jelent meg nemsokkal a VI. kongresszus után. Dutt hangsúlyozta, hogy „elő kell segíteni a Munkáspárt felbomlását”. A pártban azonban ekkor még többségben voltak akik szerint nem a Munkáspárt felbomlását kell elősegíteni, hanem a kommunista pártnak kell forradalmasítania a Munkáspártot azáltal, hogy a jobboldaliakat baloldali és kommunista vezetőkkel cseréli fel.¹⁹

Alaptalan az a feltételezés is, hogy a Komintern ebben az időszakban a Munkáspárttal szemben elutasító politikára ösztönözte volna a brit kommunista pártot, – ami persze nem jelenti, hogy a kérdésben nem lehettek nézetkülönbségek magán a Kominternen belül is. A Kommunista Internacionálé több vezetője, és személyesen Lenin pozitív szerepet játszott a Munkáspárthoz való viszony, a csatlakozás kérdésében.²⁰ A Kommunista Internacionálé egységfront-politikája pedig 1925–26-ig határozottan jó irányban befolyásolta a brit kommunista párt szövetségi politikáját. A brit párt az 1920-as évek második feléig tartotta magát Lenin tanácsához a választásokon követendő taktika kérdésében. Ez pedig a kommunista-labourista viszony legvitatottabb és máig sem megoldott kérdése. A választásokon ugyanis általában két párt (az utóbbi évtizedekben a munkás- és a konzervatív párt) rendelkezett kilátásokkal a győzelemért folyó harcban, és ez halatlanul megnehezítette a kommunista taktika helyes megválasztását. Lenin 1920-ban többek között ezt írta: „csak ott állítanánk jelölteket, ahol jelöltjeink indulása nem vezetne a liberális jelölt győzelméhez a labouristával szemben, ... ahol nincs jelöltünk, a választókat arra szólítanánk fel, hogy szavazzanak a labouristára a burzsoával szemben.”²¹ A párt az 1920-as évek közepéig minimális számú önálló jelöltet állított a választásokon, de több kommunista indulhatott mint hivatalos munkáspárti, illetve a helyi munkáspárti szervezetek jelöltje. A párt sehol sem állított jelöltet a munkáspárti képviselő-jelölttel szemben, hanem ezek támogatására szólított fel. Így több kommunista képviselő került a parlamentbe, de a kommunista-labourista vi-

szony aspektusából még ennél is fontosabb volt, hogy a kommunista párt a választási harcban kontaktusban maradhatott a Munkáspárt baloldalával, és nem kényszerült föllépni a munkáspárti jelöltekkel szemben, tehát nem került szembe a baloldali labourista munkásokkal.

A kommunisták és labouristák legfontosabb érintkezési területe a szakszervezet volt. A kommunista párt a szakszervezeti mozgalmon belül igyekezett összefogni a militáns erőket, és nyomást gyakorolni a vezetőkre. Ebben érdemi szerepet kapott a Kisebbségi Mozgalom, amely kommunista vezetés alatt állt, és különösen 1925–26-ban az általános sztrájkjal összefüggő események időszakában volt jelentős tényező, de úgy, hogy a brit szakszervezetek keretében maradhatott, és ott rendelkezett mozgástérrel. A Kisebbségi Mozgalom történetével foglalkozó Martin felfogása szerint e mozgalom a kommunista párt „eszköze” volt, amelynek segítségével a párt a mozgalom „párton kívüli” jellege ellenére kiterjesztette befolyását. Ő maga is hangsúlyozva azonban, hogy a nem kommunisták számára ez a mozgalom olyan eszköz volt, amellyel erősíteni lehetett a szakszervezetek erejét, hatékonyabban tenni a bérharcokat.²² Klugmann a Kisebbségi Mozgalom szerepét abban látta, hogy leküzdötte a brit szakszervezeti mozgalom szétforgácsolását, s hozzájárult a tőke támadásaival konfrontáló munkásmozgalom harcokészségének fokozódásához.²³

Az 1920-as években a Munkáspárt jobboldali vezetésével elégedetlen elemek az úgynevezett Left Wing Movement-ben (Balszárny Mozgalom) szerveződtek. E mozgalmat a kommunista párt eleinte vegyes összetétele miatt (megtalálhatók voltak benne a szakszervezeti baloldal képviselői, hozzátartozott a Független Munkáspárt-i Maxton és a fábiánus Cole) szkeptikusan ítélte meg. Később azonban egyértelműen támogatta mint a *Munkáspárton belül* fellépő csoportot, jó kapcsolatot tartott fenn a mozgalomhoz tartozó erőkkal és ezzel a Kommunista Internacionálé V. Kongresszusa is egyetértett.

2. 1926(27) – 1933(34)

Ebben a periódusban gyökeres fordulat következett be a Munkáspárthoz és baloldalhoz való kommunista viszonyban, és ez megváltoztatta a párt helyzetét. P. Kerrigan szerint a kommunista párt a szakszervezeti főtanács opportunizmusával magyarázza az 1926-os általános sztrájk sikertelenségét és a munkásmozgalom baloldalát következtelenséggel vádolta.²⁴ Ez a szem-

lélet növelte a Munkáspárt egészével szembeni bizalmatlanságot. E felfogást erősítette az erre az időre már megváltozott Komintern taktika is. Végrehajtó Bizottsága már 1926. júliusi határozatában élesen elítélte a brit munkásmozgalom baloldalát, és majdhogy teljes egészében „nyakába varrta” a felelősséget az 1926-os sztrájk vereségéért. A kommunista párt az úgynevezett „független vezetés” taktikájára tért át, ami azt jelentette, hogy önállóan kívánja megszervezni és vezetni a tömegeket az ipari mozgalmakban. Ez a szövetségekkel való szakításhoz vezetett. A Kisebbségi Mozgalom bázisa erősen leszűkül. Megszakadt a párt kapcsolata a Balszárny Mozgalommal, a baloldal prominens figuráival pl. Cookkal és Maxtonnal. Gyökeresen megváltozott a párt választási taktikája: a kommunista párt ekkor először szállt szembe a munkáspárti jelöltekkel, és „Forradalmi munkás kormány” alakítását tűzte ki célul, ami egyrészt irreális volt, másrészt teljesen elfogadhatatlan a brit munkásmozgalom által. A kommunista párt ebben a történelmi szakaszban elszigetelődött, taglétszáma 1926 és 1930 között 10.300-ról 3.000-re csökkent.²⁵ Teljesen jogosnak tűnik a kommunista történész Mac Intyre következtetése: a párt politikai veszteségei ebben az időben olyan mélyek voltak, hogy hatásuk érezhető volt az 1930-as évek második felében is, akadályozva a párt szakszervezeti befolyásának politikaivá való átalakulását, egy egyébként jelentősen kedvezőbb politikai szituációban.²⁶ Erre az időre esik a párt történetének egyik legsúlyosabb belső válsága. Tétje gyakorlatilag a Munkáspárthoz való viszony értelmezése volt az 1926-os általános sztrájkból levonható tanulságok tükrében. A vezetésen belül a többség nem tartott szükségesnek alapvető változtatásokat e kérdésben. A kisebbség, H. Pollitt és R.P. Dutt viszont igen. A több évig tartó vitákban végül is a kisebbség véleménye kerekedett felül. Pelling és Cole ebben egyértelműen a Kommunista Internacionálé nyomásának eredményét látta.²⁷ A marxista feldolgozások ez utóbbi problémát eddig megkerülték. Az 1978-ban rendezett, már említett párttörténeti konferencia a brit kommunista párt és a Komintern kapcsolatáról az 1932 és 1934 közötti időszakban hallgatott meg előadást. Mahon, Pollitt életrajzírója szerint a párttagság többsége üdvözölte a bekövetkezett változásokat (vagyis azt, hogy a párt főtitkárává Pollittot választották) de a Brit Szocialista Párt volt tagja (akikhez tartozott a fölmentett főtitkár, Inkpin) közül sokan „nem voltak meggyőződve a lépés szükségességéről.”²⁸

A párt ebben az időszakban elsősorban a munkanélküliek között végzett jelentős munkát és ért el sikereket. Nagy szerepe volt ebben a Munkanélküliek Mozgalmának, amelyet a kommunista W. Hannington vezetett.

A kommunisták ebben a számukra rendkívül nehéz helyzetben szívós harcot vívtak a munkanélküliek jogai védelmében, és az 1920-as, 1930-as évek úgynevezett „éhségmeneteiben”, amelyek áttekintéséhez segítséget kapunk Hannington „A munkanélküliek rövid története” című könyve és Sid Elias egykori kommunista szakszervezeti aktivista visszaemlékezéseiből.²⁹ Ez utóbbi, aki egyébként 1935-ben kilépett a pártból, szemléltető módon vázolja a kommunisták tömegmunkáját, kapcsolatának alakulását az említett munkáskörökben, kitér azokra a motívumokra, amelyek még ebben az időszakban is vonzást biztosítottak számukra, de utal arra is, hogy az 1930-as évek elején szervezett munkanélküli megmozdulások, „éhségmenetek” fogadtatása a munkások részéről kevésbé volt erőteljes az 1922-ben és később szervezettekhez képest.

3. 1933(34)–1947

E periódus kijelölése az előbbieknél kevésbé meggyőző. Egyrészt az 1939. szeptembere és 1941. júniusa közötti időszak „nem fér be” jól ebbe a szakaszba, másrészt a második világháború utáni években a munkáspárti kormányzás időszakában a kommunista-labour viszony tengelyében egy különleges aspektus, nevezetesen a munkáspárti kormány megítélése, és a programjának megvalósításához való viszony állt. Ami mégis alapot ad a fenti periodizáláshoz, az az, hogy ebben az időben, igaz, más-más csatornákon át és más-más eszközökkel, de a kommunista párt ismét kontaktust tudott teremteni a munkáspárti tömegekkel, illetve egyidőben a baloldal befolyásos erőivel is. A már idézett szerzők, – pl. Mahon és Johnstone –, kiemelik, hogy a brit kommunista pártban jóval a Komintern VII. kongresszusa előtt többé-kevésbé felismerték a szövetségi politika felülvizsgálatának szükségességét, elsősorban a szakszervezeti munka értelmezésében és gyakorlatában. Ennek jelei már 1932–33-ban láthatóvá váltak. 1933-ban a párt antifasiszta egységjavaslatot tett a munkásmozgalom valamennyi szervezetének. Ezt, ugyan csak a Munkáspártból ekkor már kilépett, Független Munkáspárt fogadta kedvezően, de e lépés hatása mégis éppúgy pozitív volt, mint a kommunisták kezdeményezte antifasiszta tömegakcióké 1934-ben. 1935 elején fogadták el a párt első programját, amelynek stratégiája a Tanács Britanniáért koncepciót tartalmazta, és ami még ha csak a Munkáspárt alsó régióival is, de már egységre hív fel a fasizmus ellen.³⁰ A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa (1935 nyarán) után, amelyen egyébként konstatálták a

brit kommunista párt hozzájárulását az új antifasiszta orientációhoz, a párt széles kapcsolatokat épített ki a munkásmozgalom baloldalával. Elhatározta a pártprogram átdolgozását az antifasiszta célok következetesebb figyelembevételé érdekében. Nagy mértékben szélesedett a párt kapcsolata a labourista baloldalhoz tartozó értelmiségiekkel a Left Review folyóirat és a Left Book Club keretében. Az utóbbi progresszív kiadói tevékenységet folytatt, de ennél több is volt: 1939-ben már 1200 helyi szervezete és 60.000 tagja volt. Széles platformon működött együtt a brit kommunista párt a Spanyol Köztársaság védelmében szervezett országos akciókban. A párt lapja, a Daily Worker oldalain gyakran publikáltak a munkásmozgalom baloldalának képviselői is.³¹ Pelling is elismeri – annak ellenére, hogy a Szakszervezeti Főtanács 1934-ben keresztülvitte az úgynevezett „fekete körlevél” kiadását, amelyben a kommunisták szakszervezeti tevékenységének korlátozására hívott fel –, hogy a párt, főleg a bányász és szállítómunkás szakszervezetekben, jelentősen kiszélesítette bázisát.³² Az 1935-ös választásokon a kommunisták új taktikát alkalmaztak: csak két jelöltet állítottak (egyikük be is került a parlamentbe), s a többi választókerületben a munkáspárti jelöltet támogatták „Szavazz az olyan munkáspárti kormányra, amely a kapitalizmus ellen harcol” jelszóval. A párt választási egyezményt ajánlott fel a Munkáspártnak, de az elutasította ezt³³ ugyanúgy, mint az 1935-ben megismételt csatlakozási kérelmet a Munkáspárthoz. Figyelmet érdemel ez az elutasítás azért, mert a csatlakozási kérelmet 1300 helyi munkáspárti illetve szakszervezeti szervezet, a bányász szakszervezet végrehajtó bizottsága, a Munkáspárton belül tevékenykedő Szocialista Liga és a Fabiánus Társaság több neves tagja támogatta.³⁴

Hosszú előkészítő tárgyalások után 1937-ben egységmegállapodás jött létre, amelyet a kommunista párt, a Szocialista Liga és a Független Munkáspárt írt alá alapvetően antifasiszta platformon. F. Brockway, a Független Munkáspárt egyik vezetője kiemeli, hogy az antifasiszta megállapodás annak ellenére született, hogy a kommunista párttal megmaradtak a nézeteltérések.³⁵

Ez az egységmegállapodás jelentős tömegtámogatást élvezett, az országszerte szervezett tömeggyűléseken H. Pollitt, S. Cripps és J. Maxton, a három párt vezetője együtt mondott beszédet. A Munkáspárt vezetése azonban mindenféle, a kommunista párttal kötött megállapodásnak ellenfele volt, ezért a Szocialista Ligát törölte a Munkáspártból, és az fel is oszlott. Később a Liga több tagja, köztük Cripps, aki az 1937-es megállapodásnak is egyik kezdeményezője volt, továbbra is a kommunista párttal lépett fel

egy széles programú népfrempolitika elfogadtatásáért, a gondolat azonban megbukott a munkásmozgalom jobboldalának egységbontó törekvésén.³⁶

A kommunista párt tekintélye, befolyása jelentősen kiszélesedett (nőtt taglétszáma, 1939-ben elérte a 18 ezret). Ezt polgári történészek is elismerik, bár a motívumok elemzésében a hangsúlyt kizárólag a párt antifasiszta platformjára helyezik.³⁷

A második világháború kitoréasa a brit kommunista párt szövetségi politikája számára rendkívül nehéz feltételeket teremtett. A párt Központi Bizottsága 1939. szeptember 2-án hangsúlyozva fenntartásait a Chamberlain kormánnyal szemben a háborút Anglia részéről antifasiszta háborúként fogta fel. 1939. októberében azonban megváltoztatta értékelését, és a háborút mindkét fél részéről imperialistának ítélte, amelyet a pártnak nem szabad támogatnia. A brit párttörténetnek ez a fejezete talán egyik legvitatottabb problémája. Tény, hogy az orientációváltás következtében a párt kapcsolata a munkásmozgalom szélesebb köreivel ideiglenesen erősen leszűkült, a baloldal olyan jelentős figuráival, mint pl. H. Laski, J. Strachey és S. Cripps a viszony elhidegült, sőt megszakadt. A polgári történészek értelmezése szerint ez az orientációváltás kizárólag a Komintern instrukciója alapján ment végbe. Ettől valamelyest eltér J. Mahon álláspontja. Szerinte a pártban ugyan voltak viták a szeptemberi kiáltvány értelmezésében, de a szeptember 24-én ismét összeült központi bizottsági ülésen a többség kitarzott mellette. Szerinte a fordulat Springhall, a brit kommunista párt Központi Bizottsága tagja, a Komintern képviselője Londonba érkezése után következett be.³⁸ Éppen e mahoni megállapítás váltotta ki A. Rothstein és M. Johnstone vitáját a munkásmozgalom kutatásával foglalkozó Társaság bulletinjének több számában. A két kommunista történész vitája a baloldali szakfolyóiratban érdeklődést keltő. Rothstein szerint az 1939-es szeptemberi állásfoglalással szemben a pártban végig erős volt az oppozíció, és ez, nem pedig a Komintern képviselőjének állásfoglalása játszott döntő szerepet a politika megváltoztatásában. Rothstein szerint az októberi állásfoglalás a munkásmozgalom széles köreinek helyeslésével találkozott, amelyek a háborút imperialistának tekintették. Johnstone vitába szállt Rothstein megállapításával, hosszasan érvelt a párt első, szeptemberi állásfoglalásának helyessége mellett, és azt hangsúlyozta, hogy az orientációváltás nagy károkat okozott a párt befolyásának.³⁹

1941-től az antifasiszta koalíció éveiben a brit kommunista párt kontaktusa a munkásmozgalommal ismét kiszélesedett. Ezt elsősorban annak köszönhetette, hogy az üzemekben határozottan kiállt a haditermelés fokozá-

sa mellett, amit Pelling is elismer. Allen hangsúlyozza, hogy „A kommunis-
ták presztízse orosz szövetségük által fokozódott.” Mindezek hatására
– Pelling szerint – 1943-ban a Szakszervezeti Főtanács kénytelen volt eltö-
rölni az 1934-ben elfogadott „fekete körlevelet”. Ebben a helyzetben,
ugyancsak 1943-ban a kommunista párt ismét kérte csatlakozását a Mun-
kaspárthoz – eredménytelenül. Története során azonban ekkor kapta a
legtöbb szavazatot, 712 ezret, 1.950.000 ellenében.⁴⁰ A párt taglétszáma
ekkor volt a legmagasabb: meghaladta az 55 ezret.

A második világháború után a kommunista-labour viszony új feltéte-
lek közé helyeződött. A Munkaspárt ugyanis addigi legradikálisabb prog-
ramjával óriási többséget szerzett a választásokon, amelyek egyébként a
kommunista párt –, bár választási egyezménye nem volt a Munkaspárttal –,
52-ről 21-re redukálta képviselőjelöltjeinek számát (végül is két parlamenti
képviselője lett) és jelentős támogatást nyújtott a munkaspárti jelölteknek.
E tényt kiemeli D. N. Pritt baloldali labourista is.⁴¹ Ismert, hogy a Munkás-
párt kormányzásának első szakaszában jelentős reformokat valósított meg
és széles tömegtámogatást élvezett. A Munkaspárt vezetésének az 1950-es
évek elejéig a saját pártján belül érthetően nem volt komoly ellenzéke. Eb-
ben kivételt a Keep Left (Tarts balra) csoport képezett, amely 1947-ben
külpolitikai kérdésekben lépett fel ellenzékként, de szélesebb bázissal nem
rendelkezett.

A kommunista párt 1945-től támogatta a munkaspárti kormányt.
A párt XVIII. Kongresszusán, 1945 őszén hozott határozat hangsúlyozta
„A szakszervezeteknek segíteniük kell a munkaspárti kormány politikájának
végrehajtását minden szinten.” A kongresszus aláhúzta, hogy a Munkaspárt
programja olyan, „ami nem szocialista, de megvalósítása nagy lépést jelent
előre a munkásosztály számára”.⁴² 1946-ban a kommunista párt ismét csat-
lakozási kérelemmel fordult a Munkaspárthoz. A munkaspárti konferencia
e kérelmet is elvetette, mégpedig jelentősen nagyobb arányban mint 1943-
ban, és úgy módosította a Munkaspárt Szervezeti Szabályzatát, hogy gya-
korlatilag az önálló szervezet feloszlatásához kötötte a csatlakozást. A csat-
lakozás elfogadására ekkor már csak a kommunista befolyással rendelkező
szakszervezetek szavaztak. Érdekes adalékokat szolgáltat az elutasítás moti-
vumaihoz H. Laski – az egykori baloldali labourista, aki 1935-ben még tá-
mogatta a csatlakozást – Secret Battalion c.⁴³ könyve. Laski antagonizti-
kusként állítja szembe a kommunista és labour-mozgalmat; bizalmatlanságot
fejez ki a KP csatlakozási kérelmének őszintesége iránt. Érvrendszerében a
kommunista párt „történeti cikk-cakkjaira” helyezi a hangsúlyt, amely mö-

gött értelmezése szerint a külső tényezők befolyása, sőt diktátuma állt. Miután ebben a történelmi szakaszban a kommunista párt szövetségi politikájára egyértelműen az egységre törekvés volt jellemző (annyira, hogy ennek lehetőségét J. Mahon szerint túl is becsülte) feltételezhető, hogy a Munkáspárt vezetősége félt az erős szakszervezeti pozíciókkal rendelkező kommunista párt Munkáspárton belüli tevékenységétől. Az elutasítás után a kommunista párt továbbra is konstruktívan támogatta a munkáspárti kormányzás belpolitikáját, de egyre határozottabban bírálta imperialistává váló külpolitikáját. A kommunista pártban 1947 elejétől fokozatosan erősödött a felismerés, hogy ez a politika nehezíti a párt egységtörekvéseit. Jól illusztrálja ezt a felismerést H. Pollitt *Looking Ahead* (Előre nézve) 1947-ben megjelent könyve. Pollitt elégedetlenségét fejezte ki a munkáspárti baloldali passzivitásával. Szembeállította a háború előtti munkáspárti baloldalt a korabelivel, s rámutatott, hogy az utóbbi nem képes nyomást gyakorolni a Munkáspárt vezetésére. Bírálta a Munkáspárt baloldalának széthúzását, továbbá, hogy nincs megfelelő kapcsolata a szakszervezetekkel.⁴⁴ A kommunista párt végül 1947 végén szembekerült a munkáspárti kormánnyal és magával a Munkáspárttal, megvonta tőle az úgynevezett „kritikus támogatás”-t. Ebben alapvetően a Munkáspárt és kormánya külpolitikája játszott közre.

4. 1948–1961

Ezen összetett történelmi periódus „közös nevezője”, hogy a kommunista párt – bár eltérő mértékben és egy rövid kitérővel szemben áll az egész Munkáspárttal, tehát a Munkáspárt baloldalát sem veszi figyelembe politikai szövetségesként. A munkásmozgalom baloldalával érintkező kapcsolatrendszere a szakszervezeteken keresztül funkcionál, pozíciói e területen azonban nem vezetnek politikai befolyása növekedéséhez és ebben az értelemben a párt elszigetelten dolgozik.

1948–49-ben a Munkáspárt és a kormánya politikájával kapcsolatos álláspontja válaszául a kommunista pártot rendkívül éles támadások érik mind a burzsoázia, mind a munkásmozgalom jobboldala részéről, és ezek a párt pozíciói elleni konkrét intézkedésekkel párosulnak. A kommunista párt mozgásteret még a szakszervezetekben is – bár itt kevésbé korlátozottabb mértékben – leszűkült. A párt ebben a helyzetben sok tekintetben megismétli az 1928–30-ban alkalmazott politikáját. Ez a vonal 1949 végén, a párt XXI. Kongresszusán kristályozódik ki. Ismét egyetlen alternatívát is-

mer el csupán, a saját politikai vonalát. Csak olyan magatartást ismer el „baloldalinak, következetesnek, amely a kommunistákkal együtt vesz részt a tömegkampányokban.”⁴⁵ Miután a Munkáspárt baloldalát — pl. A Bevant nem tartja ilyennek —, éles kritikával illeti. A munkásmozgalom jobboldalának kritikája jogos volt. A Munkáspárt differenciálatlan megítélése azonban, ugyanúgy mint a jobb- és baloldal azonosítása olyan helyzetben, amikor a Munkáspárt, és tegyük hozzá, annak jobboldali vezetése is még széles körű támogatást élvezett a munkástömegekben, csak növelte a párt elszigeteltségét. 1950-ben, a soron következő általános választásokon a párt története során a legtöbb jelöltet állította, százat, és széles körű, független választási kampányt szervezett; gyakorlatilag minden politikai erővel szembeszállt. A választások után, amelyekben egyébként a párt elvesztette addigi két mandátumát (s azóta se jutott be a parlamentbe) és története során a legsúlyosabb választási vereséget szenvedte, a végrehajtó bizottság önkritikusan értékelte választási taktikáját. Teljes joggal állapíthatta meg: „... a parlamenti választás számunkra nem volt egyéb, mint harc a kommunista párt és valamennyi többi párt között, és mi komolyabban meg se kíséreltük, hogy különbséget tegyünk a labouristák hívei és a jobboldali munkáspárti vezetők között.” „... A párt önkéntes elszigetelődésbe került, és azt a benyomást keltette, hogy az egész Munkáspártot egyfajta reakciós masszának tekintik.”⁴⁶ A párt vezetése tehát 1950 közepén részben felismerte a szövetségi politikája torzulását, és kereste a lehetőséget, hogy a Munkáspárt politikájával történt szembekerülése ellenére differenciáltabb viszonyt építhessen ki a munkástömegekkel. Ez a keresés-törekvés azonban az elkövetkező évtizedben nem hozott minőségi változást a kommunista párt tömegkapcsolatában. Ehhez hozzájárult a hidegháborús politikai klíma, és a Munkáspárt vezetésének antikommunizmusa, ugyanúgy, mint a párt ellentmondásos, sokszor pontatlanul kifejezett, de lényegét illetően erősen leszűkült szövetségi politikája, amelynek fókuszában a Munkáspárthoz való hibás viszony állt. Szavakban ugyan a kommunista párt ekkor már kevésbé támadta az egész Munkáspártot, de korabeli dokumentumai alapján egyértelműen állítható, hogy csak a Munkáspárt alsó régióival, tömegeivel való szövetséget tartotta lehetségesnek. Az 1950-es években a Munkáspárton belül már kialakult a jobboldali vezetéssel elégedetlen ellenzék, a Bevan csoport. Ha 1947-ben Pollittnak az az aggálya, hogy a Munkáspárt baloldala nem rendelkezik megfelelő kapcsolatokkal a Munkáspárt alsóbb szervezeteivel és a szakszervezetekkel jogos volt, az 1950-es évek elején ez a helyzet már módosult. A munkáspárti baloldal megjelenése ugyanis része volt a munkás-

mozgalom erjedésének, a baloldal erősödésének, a szakszervezeti mozgalomban is. A kommunisták és Bevanék követelései között a stratégiai célok különbözősége ellenére több közös vonás volt. Ha az adott politikai viszonyok között a kommunisták és a Bevan-féle csoport közötti kapcsolatfelvételnek kevés reális lehetősége volt, aligha volt ezt helyes ignorálni. A párt sajtója reagált ugyan a Bevan-féle ellenzék megjelenésére, a párt dokumentumai azonban sosem hívtak fel az ellenzék politikai támogatására. A munkásmozgalom baloldalával kapcsolatos állásfoglalásai tele voltak fenntartásokkal. A párt a Bevan-féle baloldal akcióit, fellépését mintegy külső szemlélőként kezelte. Jól illusztrálja ezt E. Burns 1952-ben megjelent egyik cikke.⁴⁷ A szerző — a brit KP egyik vezető aktivistája — üdvözli Bevan a Félelem helyett⁴⁸ című könyvét, amelyben mind külpolitikai, mind belpolitikai kérdésekben szembeszállt a Munkáspárt vezetésével. Méltatásában azonban Burns elsősorban a kétségekre, és Bevan korlátaira, reformizmusára helyezte a súlyt, egyoldalúen exponálta Bevan szovjetellenességét, holott Bevan külpolitikai állásfoglalásában több pozitív, és támogatást érdemlő gondolat is volt. Tény, hogy Bevan és társai platformja nem volt mentes a szovjetellenességtől, az antikommunizmustól. A kommunista párt merevsége viszont e baloddallal szemben csak tovább fokozta ezt az antikommunizmust, és tovább nehezítette az együttműködés kialakulását a baloldaliak és a kommunisták között.

Az 1951–52-ben elfogadott új brit pártprogram a „Brit út a szocializmushoz”,⁴⁹ amely a kommunista mozgalomban programszerűen először vetette föl a parlament, s a demokratikus intézmények felhasználásának lehetőségét a szocialista forradalom győzelme érdekében, történelmi jelentősége és hatása ellenére azért sem hozott és hozhatott alapvető változást a párt helyzetében, mert a program ugyan meghatározta a „széles népi szövetséget”, mint a párt szövetségi politikájának kereteit, de a Munkáspárt és baloldala megítélésében ez a program is differenciálatlan, merev maradt. Ennek következtében pl. a választási kampányok, amelyekkel a párt politikai megerősítését remélte, — bár a párt számottevően csökkentette jelöltjeinek számát, és kampánya nem irányult direkt módon a Munkáspárt jelöltjei ellen —, nem találtak megértésre a munkáspárti tömegekben, és még alsó szinten is újratermelték a kommunisták és labouristák közötti feszültséget. Ugyanezzel magyarázható, hogy a kommunisták militáns, következetes, a munkások érdekeit hatásosan védő szakszervezeti, üzemi munkája nem vezethetett a párt politikai súlyának növekedéséhez. A kommunisták és a nem marxista baloldal között: Kontaktus nélkül a párt nem léphetett fel eredmé-

nyesen a Munkáspárt jobboldali politikája ellen. Ennek felismerése ekkor még nem következett be teljesen, de e folyamatban figyelmet érdemelnek az 1956–57-es fejlemények. Az SZKP XX. kongresszusa után a brit kommunista párt XXIV. kongresszusa (1956 áprilisa) előtti vitában a kommunista-munkáspárti viszony egy az addigiaktól eltérő módon központi helyet foglalt el, majd maga a kongresszus is új megközelítésben tárgyalta a kérdést. Jellemzően illusztrálja ezt az új stílust és értékelést R. P. Dutt kongresszusi felszólalása.⁵⁰ Dutt önkritikusan megállapította, hogy e kérdésben a párt komoly hibákat követett el, amikor csak a munkásmozgalom szélső baloldalához tartozó kisebbséghez, tehát gyakorlatilag a kommunista párttal együttműködő erőkhöz szólt. Azzal pedig, hogy a jobboldali munkáspárti vezetők ellen harcra szólította fel a Munkáspárt tagságát, a kommunista párt gyakran elidegenítette magától a munkáspárti tagok többségét. A kongresszuson több küldött élesen bírálta a párt hibáit a kommunista – labour viszony kérdésében.⁵¹ Ezt tükrözte a XXIV. kongresszus határozata is.⁵² A kongresszus után a párt (J. Gollan, J. Klugmann) és a Munkáspárt baloldala több kiemelkedő személyisége (pl. G. D. H. Cole, R. H. S. Crossmann) között érdemi dialógus bontakozott ki a kommunista, ill. baloldali labourista folyóiratokban.⁵³ Ez a dialógus nem jelentette természetesen, hogy lehullottak a két párt közötti válaszfalak, de mindenképpen egyfajta kibontakozást jelzett a kommunista párt és a munkáspárti baloldal közötti kapcsolat kiépítésében. A brit kommunista pártban 1956 nyarán kirobbant válság, majd a magyarországi ellenforradalom megítélésében jelentkezett éles véleménykülönbségek ezt a párbeszédet megszakították. A baloldali labouristák az együttműködést olyan feltételekhez kötötték, amelyek a kommunista párt alapelveinek feladásához vezettek volna.⁵⁴ A párt rendkívüli XXV. kongresszusán, 1957 tavaszán a Munkáspárttal kapcsolatos viszonyt lényegesebben visszafogottabban kezelték. Az 1960-as évek elejéig a pártban felerősödtek – bár nem a korábbi mértékben – a fenntartások a munkáspárttal és baloldalával szemben. Kétségtelen azonban, hogy a Munkáspárt jobboldala éppen ekkor jutott a legmesszebbre a munkásmozgalom alapértékeinek revíziójában és a munkáspárti baloldal nem képezett tényleges erőt e törekvés megakadályozásában.

5. 1961–1979(80)

A kommunista párt szövetségi politikája és viszonya a Munkáspárt baloldalához az 1960-as évek elejétől kezdve fokozatosan újra megváltozott. Ehhez kedvező feltételeket teremtettek a Munkáspárton belül lejátszódott folyamatok, s a szakszervezetekben a baloldali erők megerősödése. Az új a kommunista párt szövetségi politikájában ebben a szakaszban az volt, hogy politikai tényezőként ismerte el a Munkáspárt baloldalát, és nem vidnikált különleges jogokat a baloldal vezetésében. 1961-től a brit kommunista párt arra törekedett, hogy elősegítse a baloldal tömörülését, egységét és előretörését a Munkáspárton a munkás szakszervezeti mozgalomban.⁵⁵ A választási küzdelem során a párt azokban a választóközetekben, ahol nem indított jelöltet, a Munkáspártot támogatta, de egyben bírálta is a Munkáspárt politikájának azon elemeit, amelyek konfrontáltak a munkásmozgalom érdekeivel. A kommunista párt a szakszervezetekkel és a munkásmozgalom baloldalával együtt több tömegakcióban vett részt, amelyek közül kiemelkedett az 1970-es évek elején az „Ipari viszony törvénye” elleni tömegharc. A kommunista párt kezdeményezte az úgynevezett „Összekötő bizottságok a szakszervezetek védelmében” nevű koordinációs szervezet megalakítását. E bizottságokban a kommunisták a munkásmozgalom baloldalának szinte valamennyi árnyalatával együttműködtek. Az 1960-as évek második felétől aktivizálódott a kommunista párt kontaktusa a Tribune csoporttal, amely a labourista baloldal legszervezettebb szárnya lett. 1979–80-ban a kommunista párt ismét több közös akcióban vett részt e csoport tagjaival. A párt szélesítette kapcsolatát sok nem kommunista de a marxizmushoz közelálló labourista értelmiségivel, tagjai vitákon vesznek részt a brit munkásmozgalom baloldalával együtt, esetenként publikálnak a Tribune-ben. Több baloldali munkáspárti politikus viszont a párt lapjában a Morning Starban publikál.⁵⁶ A Munkáspárttal kapcsolatos kommunista álláspont megváltoztatását jelzi az 1978-ban jelentősen korszerűsített új brit pártprogram, amely hangsúlyozza: „a Munkáspárt a munkásosztály tömegpártja...”. Továbbá... „a kommunista párt nem igyekszik felváltani a Munkáspártot, mint a munkásosztály szövetség jellegű pártját. A pártprogram lehetőséget lát a kommunista párt és a Munkáspárt még fejlettebb együttműködésének kibontakoztatására, „beleértve a választási egyezményeket, s a kommunista párt csatlakozásának lehetőségét a Munkáspártba.” A program ugyanakkor nem titkolja a párt fenntartásait a Munkáspárt baloldalával szemben, s hangsúlyozza, hogy nem rendelkezik megfelelő politikai alternatívával, ideológiailag és politikai-

lag nem egységes. Emellett azonban egyértelműen kinyilvánítja a kommunista párt szoros együttműködési készségét.⁵⁷ A Munkáspárt megítélésében a kommunista pártban továbbra sincs teljes egyetértés. Ehhez adalékokat szolgáltat a D. Priscot és M. Prior közötti vita a *Marxism Today*-ban 1977 végén – 1978 elején.⁵⁸ Középpontja a kommunista párt történetében vissza-visszatérő kérdés: mennyiben lehet erősíteni a párt politikai befolyását és egyúttal keresni a kapcsolatot a Munkáspárttal; milyen engedményt tehet a kommunista párt a Munkáspárttal való együttműködés érdekében. Ugyanakkor a labourista baloldal köreiből is viták folynak arról, hogy milyen helyet foglalhat el a kommunista párt a baloldalon. Míg egyre többen látnak lehetőséget a kommunista és nem kommunista baloldal együttműködésére, nem ritkán merül fel az az álláspont is, amely a kommunista párt szervezeti feloszlásában látja a baloldali egység erősítésének lehetőségét.⁵⁹ A kommunista párt jelenlegi stratégiája szerint lehetséges, hogy egy erős kommunista párt konkrét együttműködést alakítson ki a Munkáspárttal, úgy hogy a munkáspárti baloddallal együttműködve kiszorítja a Munkáspárt jobboldalát. E szemszögből érdeklődésre tarthatnak számot a közelmúlt eseményei. A Munkáspártban lezajló polarizációs folyamatokkal párhuzamosan újabb megvilágításba kerülnek a kommunista-labourista viszony problémái. G. Mc. Lennan, a KP főtitkára 1980 decemberében írt cikkében⁶⁰ a párt Munkáspárton belüli tevékenységét korlátozó rendelkezések felfüggesztését sürgeti és új lehetőségeket lát a két párt együttműködésének továbbfejlesztésére – beleértve ebbe a választások szféráját is. Ez utóbbi – tegyük hozzá – a gyakorlatban továbbra is a legnehezebb akadályok egyike a kapcsolatok kiépítése útján. Mc. Lennan egy cikkében ismét felveti a Munkáspárthoz való csatlakozás lehetőségét a távolabbi jövőben. E cikk megjelenése másnapján hosszú évtizedek után először került sor hivatalos találkozásra a két párt vezetői – G. Mc. Lennan és N. Atkinson, a Munkáspárt Végrehajtó Bizottsága egyik vezetője között.⁶¹ Megegyeztek abban, hogy bár a csatlakozás jelenleg nincs napirenden – de lehetősége hosszabb távon fennáll. Atkinson nem titkolta, hogy értelmezése szerint ez a KP részéről átalakítást igényelne, ami a Fabiánus Társasághoz hasonló jellegű státuszt biztosítana számára a Munkáspártban. A brit kommunisták számára viszont ez aligha elfogadható alternatíva. Maga a találkozó, az együttműködési készség egyfajta deklarálása azonban – ha nem is azonos értelmezésben –, mindenképpen jelentős lépésnek tekinthető.

Jegyzetek

1. J. Klugmann: *The History of the Communist Party of Great Britain, Volume 1. Formation and Early Years.* London, 1968. *Volume 2. The General Strike,* London, 1969.
2. Society for the Study of Labour History. *Bulletin*, no. 37. Autumn 1978. (a továbbiakban SLH *Bulletin*) 11.
3. U. o. 10.
4. M. Johnstone: *Early Communist Strategy: An Assessment.* *Marxism Today*, 1978. no. 9.
5. SLH *Bulletin*, no. 37. Autumn 1978. 10. A konferencián M. Heinemann A brit kommunista párt 1956-ban címmel tartott előadást. J. Attfild szerint előadása a *Socialist Register* 1976-os évkönyvében hasonló címmel publikált tanulmányra épült. (Ugyanott.)
6. A. Chester: *Uneven Development: Communist Strategy from the 1940s to the 1970s.* *Marxism Today*, 1979. no. 9. A. Mc. Kinnon: *Communist Party Election Tactics – a historical review.* *Marxism Today*, 1980. no. 8.
7. J. R. Campbell: *40 Fighting Years.* *The Communist Record*, London, 1960. J. Golan: *50 Years of the Communist Party.* *Marxism Today*, 1970. no. 10. G. Matthews: *All for the Cause.* London, 1980.
8. J. Mahon: *Harry Pollitt. A Biography.* London, 1976.
9. H. Pelling: *The British Communist Party. A Historical Profil.* London, 1958. L. Mac Farlane: *The British Communist Party. Its Origin and Development until 1929.* London, 1969.
10. L. Mac Farlane idézett műve 7.
11. R. Martin: *Communism and the British Trade Unions 1929–1933. A Study of the National Minority Movement.* Oxford, 1969.
12. V. L. Allen: *Trade Union Leadership. Based on a Study of Arthur Deakin.* London, 1957. B. C. Roberts: *Trade Union Government and Administration in Great Britain.* London, 1956.
13. P. Kerrigan: *The Communist Party in the Industrial Struggle.* *Marxism Today*, 1970. no. 12.
14. A. Hutt: *The Post-War History of the British Working Class.* London, 1937.
15. J. Klugmann: *History of CPGB. Volume 1.* 31.
16. U. o. 367.
17. Mac Farlane idézett műve 96.
18. *Communist Parliamentary Policy and Electoral Programme.* London, 1922.
19. Lásd M. Johnstone idézett tanulmányát.
20. V. I. Lenin: *Beszéd a kommunista párt szerepéről a Kommunista Internacionálé II. kongresszusán.* *Összes Művei*, 41. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
21. V. I. Lenin: *A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége.* *Összes Művei* 41. kötet. Kossuth K. 1947. 68–70.
22. Martin idézett műve 179.
23. J. Klugmann: *History of CPGB. Volume 2.* 21.

24. A Kommunista Internacionálé Válogatott Dokumentumai, Kossuth K. 1975. 191. H. Pelling e mozgalmat a kommunisták által kezdeményezettnek nevezi. A Short History of the Labour Party. London, 1965.
25. Ezen időszak kritikus elemzésére vállalkozik több az 1970. években megjelent marxista tanulmány, így Johnston-é, Chester-é is. G. Matthews, sokáig a párt főtitkárhelyettese, 1979-ig a végrehajtó bizottság tagja ugyancsak hibásnak minősíti a párt politikáját (All for the Cause. 9.) H. Pelling és az ugyancsak antikommunista N. Wood (The Empirical Proletarians: A Note on British Communism. Political Science Quarterly, 1959. no. 21.) érthetően exponálják a párt hibás politikáját és a Komintern vonala törvényszerű következményének tartják. A KP befolyása visszaesésére vonatkozó megállapításait azonban aligha lehet kétségbevonni.
26. SLH Bulletin, no. 37. Autumn 1978. 10.
27. H. Pelling: The British C. P. 47–49. és G. D. H. Cole: A History of the Labour Party from. 1914. London, 1948. 214–215.
28. J. Mahon idézett műve 161.
29. W. Hannington: A Short History of Unemployed. London, 1938. és SLH Bulletin, no. 38. Spring 1979. 35–48.
30. „For Soviet Britain”. The Program of the Communist Party adopted at the XIII. Congress. London, 1935.
31. A KP és a baloldali értelmiség kapcsolatairól széles terjedelemben és eléggé tárgyyszerűen írnak H. Pelling és N. Wood idézett műveikben. Színes képet ad a KP szövetségi politikájáról a kultúra területén. A. Tucket: The Peoples Theatre in Bristol 1930–1945. (Our History Pamphlet, no. 72.)
32. H. Pelling: The British CP. 85–86.
33. Lásd Mc Kinnon már idézett tanulmányát.
34. J. Mahon idézett műve 198–200.
35. F. Brockway: Inside the Left. London, 1947. 264.
36. J. Mahon idézett műve 232–233.
37. Lásd e kérdésről N. Wood tanulmányát.
38. J. Mahon idézett műve 249–255.
39. A vitát lásd a SLH Bulletin számaiban: no. 33, 1976. Autumn, no. 35, 1977. Autumn, no. 36, 1978. Spring, no. 37. 1978. Autumn. E probléma polgári interpretációját adja D. Childs: The British Communist Party and the War, 1939–41: Old Slogans Revived (Journal of Contemporary History, 12. 1977.)
40. H. Pelling: The British C. P. 124, 135. és V. L. Allen idézett műve 271.
41. D. N. Pritt: Ocserki vnjesnyej i vnutrennej politiki lejborisztoz v 1945–1951 g. Moszkva, 1964.
42. Communist Policy for Britain. Report of the 18th National Congress of the Communist Party. London, 1945. 50–55.
43. H. J. Laski: Secret Battalion. An Examination of the Communist Attitude to the Labour Party. London, 1946.
44. H. Pollitt: Looking Ahead, London, 1947. 98–119.
45. Report of 21st Congress of the Communist Party. Communist Policy to meet the Crisis. London, 1949. 31.
46. H. Pollitt: The Fight for Peace and Working Class Unity. London, 1950. (a VB ülésén elhangzott beszámoló) 9–10.

47. E. Burns: The Dilemma of Social Democracy. *Communist Review*, 1952. no. 5.
48. A. Bevan: *In place of Fear*. London, 1952.
49. Anglia útja a szocializmus felé. Az angol KP programja. Szikra, 1952.
50. R. P. Dutt felszólalását lásd *World News*, 1956. no. 16. 249–250.
51. Lásd H. Bourne (a Midland-kerületi bizottság titkára) felszólalását a XXIV. kongresszuson. *World News*, 1956. no. 15. 238–239.
52. *The National Congress of the Communist Party. Resolutions and Proceedings*. London, 1956. 6–11.
53. J. Gollan: *After Communist Congress Labour Monthly*, 1956. no. 5. G. D. H. Cole: *World Socialism Restarted*. *New Statesman*. 1956. május 5. J. Klugmann: *Cole and the Unity*, *Labour Monthly*, 1956. no. 10. R. H. S. Crossmann: *Thought on Socialist-Communist Relations*, *Labour Monthly*, 1956. no. 10.
54. S. Silverman: *Socialist-Communist Relations*. *Labour Monthly*, 1956. no. 12. B. Parkin: *Socialist-Communist Relations*. *Labour Monthly*, 1957. no. 1.
55. 27th *Communist Party Congress Report London*, 1961. 14–18. és *Turn Left for Progress*. London, 1963. (J. Gollan beszámolója a XXVIII. kongresszuson) 10–13.
56. Lásd pl. S. Bidwell cikkét a *Morning Star*, 1977. június 28.-i számában, továbbá E. Hobsbawm interjúját T. Bennel a *Marxism Today*-ben (1980. no. 10.)
57. *The British Road to Socialism. Programme of the Communist Party*. London, 1978. 24–25.
58. D. Priscott: *Problems of Socialist-Labour Relationships*. *Marxism Today*, 1977. no. 10. M. Prior: *Communist Labour Relations*. *Marxism Today*, 1978. no. 2.
59. Lásd pl. *Tribune*, 1980. I–18, II. 29., III–28., V. 2., V. 16. számait. R. Miliband (*Moving On*, *Socialist Register*, 1976.) kétségbe vonja a kommunista párt szerepét a munkásmozgalom baloldala fejlesztésében. Ezzel az állásponttal száll szembe G. Bridges, a KP tagja (*The Communist Party and the Struggle for Hegemony*, *Socialist Register*, 1977.) Felfogása szerint a korszerűsített programmal rendelkező erős KP pozitív eleme lehet a brit baloldalnak.
60. Lásd *Morning Star*, 1980. december 6. Hogy a csatlakozás problémája ismét fölvetődik a brit KP-ban, illusztrálja, hogy a *Comment*-ben, (1981. február, no. 3.) egyenesen hivatkozva Mc Lennan 1980. decemberi cikkére, G. Matthews tollából igen érdekes történeti áttekintés jelent meg *The quest for Unity* címmel, amely teljes képet ad a KP csatlakozási próbálkozásairól, 1920-tól az utolsó kísérletig, 1946-ig, és megerősíti a párt jelenlegi, a pártprogramban is deklarált álláspontját.
61. A találkozásról lásd *Morning Star*, 1980. december 8.